

Աշխարհագրություն

УДК 711.13:470.1

ՀՀ ԼԵՆՆԱՅԻՆ ԵՎ ԲԱՐՁՐ ԼԵՆՆԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐՈՒՄ
ՏԱՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ՇԱՐԺԸՆԹԱՅԸ ԵՎ ԱՌԿԱ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Վ. Ա. ՊՈՏՈՍՅԱՆ *

ԵՊՀ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոն, Հայաստան

Հոդվածում փաստական և վիճակագրական տվյալների վերլուծության և ամփոփման հիման վրա տրվել են ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում վերջին երեք տասնամյակների ընթացքում տարաբնակեցման շարժընթացի առկա միտումները, վեր են հանվել դրանց հետ կապված հիմնախնդիրները: Հետազոտությունը կատարվել է մշտական և առկա, գյուղական և քաղաքային բնակչության, գյուղական բնակավայրերի մարդաշատության, ինչպես նաև ըստ բարձրության գոտիների բնակչության տեղաբաշխման կտրվածքով:

Keywords: mountainous areas, settlement, dynamics, population number, rural population, urban population.

Լեռնային տարածաշրջանների առանձնացման վերաբերյալ հրատարակվել են բազմաթիվ աշխատանքներ, սակայն չկա նույնիսկ “լեռնային տարածքներ” հասկացության վերաբերյալ համընդհանուր ձևակերպում [1]: Լեռնային տարածաշրջանների առանձնացման Եվրոպական Խարտիայում նշվում է, որ դրանք տարածքներ են, որտեղ տեղանքի բարձրությունը, ռելիեֆը և կլիման ստեղծում են առանձնահատուկ պայմաններ, որոնք ազդում են մարդու ամենօրյա գործունեության վրա [2]: Քարտեզաչափական նորագույն հաշվարկներով պարզվել է, որ երկրագնդի տարածքի 48%-ն ընկած է ծովի մակարդակից 500 մ-ից բարձր, որից 27%-ը՝ 1000 մ-ից, 11%-ը՝ 2000 մ-ից, 5%-ը՝ 3000 մ-ից և 2%-ը՝ 4000 մ-ից բարձր [3]:

Ինչպես խորհրդային վերջին տասնամյակներին [4], այնպես էլ ներկայումս ՀՀ-ում առանձնահատուկ կարևորություն է տրվում լեռնային շրջանների/տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնախնդիրներին: ՀՀ կառավարության 1998 թ. որոշմամբ լեռնային բնակավայրերի շարքին են դասվում ծովի մակարդակից 1700–2000 մ, իսկ բարձր լեռնային՝ 2000 մ ավելի բարձրության վրա գտնվող բնակավայրերը [5]: ՀՀ-ում նշված բարձրության գոտիները զբաղեցնում երկրի ցամաքային տարածքի համապատասխանաբար 18 և 42,5%-ը: Նշված տարածքներում են գտնվում ՀՀ 49 քաղաքներից 13-ը և 953 գյուղերից՝ 344-ը: ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներին 2016 թ. տարեսկզբի դրությամբ բաժին էր ընկնում ՀՀ բնակչության 17%-ը [6] (քաղաքային բնակչության՝ 8, գյուղական բնակչության՝ 33,9%-ը):

Ի թիվս այլ գործոնների, ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը, տարածքային ու մարդկային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը պայմանավորված է նաև տարաբնակեցման մեջ տեղի ունեցող գործընթացներից, քանի որ տարաբնակեցումը լինելով հասարակության տարածքային

* E-mail: vahan.potosyan.93@mail.ru

կազմակերպման հենքը, իր ազդեցությունն է թողնում տարածքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման տարբեր կողմերի վրա [7]:

Արմավիրից և Տավուշից բացի լեռնային և բարձր լեռնային բնակավայրեր կան ՀՀ մնացած բոլոր մարզերում: Այդպիսի բնակավայրերի թվով առանձնանում են Գեղարքունիքի, Շիրակի և Արագածոտնի մարզերը, որտեղ կան համապատասխանաբար 88, 82 և 64 բնակավայրեր (աղյ. 1):

Աղյուսակ 1

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների բնակչության և բնակավայրերի բաշխվածությունն ըստ մարզերի (2016 թ.) [5, 6]

Մարզեր	Ընդամենը		Քաղաքային		Գյուղական	
	ա*	բ*	ա	բ	ա	բ
Արագածոտն	65	57082	1	6291	64	50792
Արարատ	6	2817	0	0	6	2817
Գեղարքունիք	88	237483	5	69162	83	168321
Կոտայք	26	70413	2	42382	24	28031
Լոռի	30	34889	0	0	30	34889
Շիրակ	83	88639	2	24249	81	64390
Սյունիք	40	23178	2	7362	38	15816
Վայոց ձոր	21	12578	1	4400	20	8178
ՀՀ-ում	359	527079	13	153846	346	373234

* ա՝ բնակավայրերի թիվը; բ՝ բնակիչների թիվը:

1988–2016 թթ. ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում տեղի է ունեցել բնակչության թվաքանակի կայուն նվազում: Թեև 2011–2016 թթ. ընթացքում նշված տարածքներում բնակչության թվաքանակն աճել է 24040-ով (4,7%), սակայն այդ ավելացումը տեղի է ունեցել բացառապես գյուղական բնակչության հաշվին:

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի բնակչության թվի հաշվարկման համար հիմք ենք համարել 2016 թ. դրությամբ ՀՀ գյուղական համայնքների կողմից տարեկան կտրվածքով ներկայացվող “Գյուղական բնակչության սեռատարիքային կազմը” պետական վիճակագրական հաշվետվությունները [6]: Այդ սկզբնաղբյուրներով ստացված ՀՀ գյուղական բնակչության հանրագումարային ցուցանիշները որոշակի շեղումներ ունեն բնակչության ընթացիկ հաշվառման հանրագումարային տվյալներից (շեղումը 01.01.2016 թթ. դրությամբ ՀՀ մասշտաբով կազմել է +12,9%) [6]: Ելնելով վերոնշյալից և հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ պետական վիճակագրական մարմինների կողմից իրականացվող բնակչության ընթացիկ հաշվառման տվյալներն առավել հավաստի են, 2016 թ.-ին ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային բնակավայրերի գյուղական բնակչության թվաքանակն ընթացիկ հաշվառմամբ կազմում է մոտավորապես 325 հազար, այլ ոչ թե 373 հազար մարդ: Ստացվում է, որ 2011 թ. համեմատությամբ 2016 թ.-ին ՀՀ-ում տեղի է ունեցել գյուղական բնակչության թվի կրճատում 5,4%-ով: Դա նշանակում է, որ 2011–2016 թթ. ընթացքում ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային բնակավայրերի բնակչության թվաքանակը ոչ թե ավելացել է 24 հազարով, այլ ընդհակառակը՝ նվազել է շուրջ 23 հազարով:

1988–2011 թթ. ընկած ժամանակահատվածում ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում բնակչության ընդհանուր թիվը նվազել է ավելի քան 58 հազարով կամ 10,3%-ով: Բացարձակ թվով այն ամենից շատ նվազել է Գեղարքունիքի մարզում, իսկ տոկոսային մեծությամբ՝ Վայոց ձորում (աղյ. 2):

Քանի որ վերջին երեք տասնամյակում ՀՀ-ից տեղի ունեցած բնակչության մեծ ծավալի արտագաղթը զգալիորեն խախտել է ժողովրդագրական իրավիճակի

բնականոն ընթացքը, գործնական կարևոր նշանակություն ունի նաև լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում բնակչության թվի շարժրնթացի վերլուծությունն ըստ առկա և մշտական բնակչության թվաքանակի ցուցանիշների: 2001 թ. մարդահամարի տվյալներով ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում առկա բնակչության թիվը մշտական բնակչության թվից պակաս էր 56,5 հազարով կամ 10,7%-ով, իսկ 2011 թ. մարդահամարի տվյալներով՝ 46,5 հազարով (9,2%-ով) (աղյ. 2 և 3): 2001–2011 թթ. ընթացքում հանրապետության լեռնային և բարձր լեռնային բնակավայրերում առկա բնակչության թիվը նվազել է ավելի քան 15 հազարով (3,2%-ով):

Աղյուսակ 2

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային բնակավայրերի մշտական բնակչության թվի շարժրնթացն ըստ մարզերի (1988–2016 թթ.) [6, 8–10]

Մարզեր	1988 թ.		2001 թ.		2011 թ.		2016 թ.	
	ա*	բ*	ա	բ	ա	բ	ա	բ
Արագածոտն	64	46004	65	50194	65	48494	65	57082
Արարատ	5	1927	6	2611	6	2249	6	2817
Գեղարքունիք	90	253621	88	235288	88	233143	88	237483
Կոտայք	26	82689	26	82690	26	69134	26	70413
Լոռի	31	39044	30	36606	30	31482	30	34889
Շիրակ	85	91693	83	79540	83	81868	83	88639
Սյունիք	41	25324	40	25836	40	23544	40	23178
Վայոց ձոր	25	20930	23	15353	23	13312	21	12578
ՀՀ-ում	367	561232	361	528118	361	503226	359	527079

* ա՝ բնակավայրերի թիվը; բ՝ բնակիչների թիվը:

Աղյուսակ 3

ՀՀ մարզերի լեռնային և բարձր լեռնային բնակավայրերի առկա բնակչության թվի շարժրնթացը [9, 10]

Մարզեր	2001 թ.			2011 թ.		
	Քաղ.	Գյուղ.	Ընդամենը	Քաղ.	Գյուղ.	Ընդամենը
Արագածոտն	5711	39845	45556	6300	38859	45159
Արարատ	0	2575	2575	0	2219	2219
Գեղարքունիք	70858	142156	213014	66690	144420	211110
Կոտայք	45504	25990	71494	41117	23676	64793
Լոռի	0	29994	29994	0	26097	26097
Շիրակ	20980	49562	70542	23062	51754	74816
Սյունիք	8240	16173	24413	7386	13303	20689
Վայոց ձոր	5146	8903	14049	4346	7450	11796
ՀՀ-ում	156439	315198	471637	148901	307778	456679

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում 1988–2016 թթ. ընթացքում բնակչության թվաքանակի նվազումն ավելի ինտենսիվ է եղել քաղաքային բնակավայրերում: Եթե 1988 թ.-ին նշված տարածքներում քաղաքաբնակների մասնաբաժինը կազմում էր 36,0%, ապա 2011 և 2016 թվականներին՝ 31,6 և 29,2%: 1988–2016 թթ. ընթացքում ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում քաղաքային բնակչության բացարձակ թիվը նվազել է ավելի քան 48 հազարով կամ 23,8%-ով: Բացարձակ թվով այն առավել մեծ չափով նվազել է Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերում, որոնց բաժին է ընկնում նշված ժամանակահատվածում ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային

տարածքներում քաղաքային բնակչության թվաքանակի նվազման ավելի քան 75%-ը, իսկ տոկոսային մեծությամբ՝ Վալոնգ ձորում (40,6%) (աղյ. 4):

Աղյուսակ 4

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային քաղաքային բնակավայրերի մշտական բնակչության թվի շարժընթացը (1988–2016 թթ.) [6, 8–10]

Մարզեր	Քաղաքներ	Բարձրութ. ծովի մակ.	Բնակչության թիվն ըստ տարեթվերի			
			1988 թ.	2001 թ.	2011 թ.	2016 թ.
Արագածոտն	Ապարան	2050	7123	6614	6451	6291
Գեղարքունիք	Գավառ	2000	30459	26621	20765	19490
	Մարտունի	2000	12804	11756	12894	12209
	Սևան	1942	24695	21422	19229	19169
	Վարդենիս	2000	13180	12753	12685	12579
	Ճամբարակ	1824	6914	6405	5850	5715
			88052	78957	71423	69162
Կոտայք	Հրազդան	1800	58276	52808	41875	41170
	Ծաղակաձոր	1850	1338	1618	1256	1212
			59614	54426	43131	42382
Շիրակ	Արթիկ	1750	24774	17561	19534	18757
	Մարալիկ	1739	6545	5782	5398	5492
			31319	23343	24932	24249
Սյունիք	Քաջարան	2000	7995	8439	7163	7061
	Դաստակերտ	1800	379	287	323	301
			8374	8726	7486	7362
Վալոնգ ձոր	Ջերմուկ	2110	7414	6418	5572	4400
ՀՀ-ում	–	–	201896	178484	158995	153846

ՀՀ լեռնային ու բարձր լեռնային շրջանների տարածքային և գյուղատնտեսական ռեսուրսների օգտագործման բնույթը և արդյունավետությունն անմիջականորեն կախված են գյուղական բնակչության և բնակավայրերի թվի շարժընթացի միտումներից, գյուղական տարածքներում և տարաբնակեցման մեջ տեղի ունեցող փոփոխություններից [7]:

Աղյուսակ 5

ՀՀ մարզերի լեռնային և բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի մշտական բնակչության թվաքանակի շարժընթացը (1988–2016 թթ.) [6, 8–10]

Մարզեր	1988 թ.			2001 թ.			2011 թ.			2016 թ.		
	ա*	բ*	գ*	ա	բ	գ	ա	բ	գ	ա	բ	գ
Արագածոտն	63	38881	617	64	43590	681	64	42043	657	64	50792	794
Արարատ	5	1927	385	6	2611	435	6	2249	375	6	2817	469
Գեղարքունիք	85	165569	1948	83	156331	1883	83	161720	1948	83	168321	2028
Կոտայք	24	23075	961	24	28264	1178	24	26003	1083	24	28031	1168
Լոռի	31	39044	1259	30	36606	1220	30	31482	1049	30	34889	1163
Շիրակ	83	60374	727	81	56197	694	81	56936	703	81	64390	795
Սյունիք	39	16950	435	38	17110	450	38	16058	423	38	15816	416
Վալոնգ ձոր	24	13516	563	22	8935	406	22	7740	352	20	8178	409
ՀՀ-ում	354	359336	1015	348	349644	1005	348	344231	989	346	373234	1079

* ա՝ բնակավայրերի թիվը; բ՝ բնակիչների թիվը; գ՝ գյուղերի միջին մարդաքանակը:

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում 1988–2011 թթ.-ի ընթացքում տեղի է ունեցել գյուղական բնակչության թվաքանակի կայուն կերպով նվազում, որը բացարձակ թվով կազմել է ավելի քան 15,0 հազ. մարդ կամ 4,2%: Արագածոտնի, Արարատի և Կոտայքի մարզերից բացի, մնացած բոլոր մարզերում գյուղական բնակչության թիվը նշված ժամանակահատվածում նվազել է (աղյ. 5): Այն առավել մեծ չափով նվազել է Վայոց ձորի մարզում (շուրջ 40%-ով):

Լեռնային երկրներում գյուղական տարածքների ու բնակավայրերի զարգացման վրա իրենց ազդեցությունն են թողնում նաև բնակչության ու բնակավայրերի ըստ բարձրության գոտիների և մարդաշատության խմբերի բաշխումը և դրանցում տեղի ունեցող փոփոխությունները: 1988–2011 թթ. ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում գյուղական բնակավայրերի և բնակչության թվի բաշխումն ըստ մարդաշատության խմբերի կրել են զգալի փոփոխություններ: Առաջին նշանակալից փոփոխությունը մանր (մինչև 200 մարդ) գյուղերի թվի կտրուկ ավելացումն է (50-ից՝ 95): Այդ ընթացքում նշված տարածքների գյուղերի ընդհանուր թվում դրանց մասնաբաժինն ավելացել է 13,1 տոկոսային կետով (14,1-ից՝ 27,2):

Աղյուսակ 6

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի և բնակչության թվի շարժընթացն ըստ մարդաշատության խմբերի (1988–2016 թթ.) [6, 8–10]

Տարե- թվեր	Գյուղական բնակչության բաշխումն ըստ մարդաշատության խմբերի (մարդ)														Ընդհա- նուր բնակ- չության թիվը
	Մինչև 200		201–500		501–1000		1001–000		2001–3000		3001–5000		5000-ից ավելի		
	ա*	բ*	ա	բ	ա	բ	ա	բ	ա	բ	ա	բ	ա	բ	
1988	50	5682	96	38956	89	65990	63	88306	24	55232	18	66675	6	38495	359136
2001	82	7323	86	33965	70	48990	62	84656	23	57809	13	48944	11	67957	349644
2011	95	8447	86	33407	71	53230	51	71016	20	49175	16	62327	10	66629	344231
2016	80	6326	79	29295	77	53379	59	79334	25	60636	20	77627	10	66637	373234

* ա՝ բնակավայրերի թիվը; բ՝ բնակիչների թիվը:

Մանր գյուղերի թվի այդպիսի ավելացումը տեղի է ունեցել մարդաշատությանը հաջորդ խմբերում բնակավայրերի թվի նվազման հաշվին: Այսպես՝ 201–500 բնակիչ ունեցող գյուղերի թիվը նշված ժամանակահատվածում նվազել է 10,4%-ով: Եթե 1988 թ. այդպիսիք կազմում էին լեռնային և բարձր լեռնային գյուղերի ընդհանուր թվի 27,1%-ը, ապա 2011 թ.-ին՝ 24,6%-ը: ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում բնակավայրերի թվով և բնակչության քանակով առանձնանում է նաև 501–1000 մարդ ունեցող գյուղերի խումբը: Բնակավայրերի այս խմբում բնակչության թիվը 1988–2011 թթ.-ին նվազել է ավելի քան 12,7 հազարով (19,3%-ով), իսկ գյուղերի թիվը՝ 12-ով (13,5%-ով) (աղյ. 6):

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների գյուղական բնակավայրերի մեջ առանձնահատուկ դեր ունեն 1001–2000 մարդ ունեցող բնակավայրերը: Այդպիսիք 1988–2016 թթ.-ին լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների գյուղական բնակչության թվաքանակում ունեցել են ամենամեծ մասնաբաժինը (1988 թ.-ին՝ 24,6; 2016 թ.-ին՝ 21,3%): Ամբողջությամբ վերցրած ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում 1988–2016 թթ.-ին մինչև 2000 բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերի թիվը մնացել է գրեթե նույնը (աղյ. 6), սակայն դրանց բնակչության բացարձակ թիվը նվազել է ավելի քան 30 հազարով (15,4%-ով): Եթե 1988 թ.-ին այդպիսի գյուղերում ապրում էր ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային գյուղերի բնակչության 55,4%-ը, ապա 2016 թ.-ին՝ 45,1%-ը: Հետևաբար, ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում անցած մոտ երեք տասնամյակների տեղի է ունեցել մանր, փոքր, միջին և մեծ գյուղերի միջին մարդաքանակի նվազման գործընթաց, որը մինչև 2000 բնակիչ ունեցող գյուղերի

համար միջին հաշվով կազմել է մոտ 100 մարդ: Եթե 1988 թ. մինչև 2000 բնակիչ ունեցող լեռնային և բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի միջին մարդաքանակը կազմել է 668 մարդ, ապա 2016 թ.-ին՝ 571: Առավել մտահոգիչ է մինչև 200 բնակիչ ունեցող գյուղերի միջին մարդաքանակի նվազման երևույթը: 1988 թ.-ին այդպիսի գյուղերի միջին մարդաքանակը կազմել է 114 մարդ, 2016 թ.-ին՝ 79 մարդ:

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում 1988–2016 թթ.-ին գյուղական տարաբնակեցման մեջ տեղի ունեցած հաջորդ նշանակալից փոփոխությունը գերխոշոր (5000 մարդուց ավելի) գյուղերի թվի և դրանց բաժին ընկնող բնակչության մասնաբաժնի ավելացումն է (աղյ. 6): 1988 թ.-ին դրանցում ապրում էր ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի բնակչության 10,5%-ը, 2011 թ.-ին՝ 19,4 և 2016 թ.-ին՝ 21,0%-ը: Ընդ որում, գերխոշոր բոլոր գյուղերը գտնվում են Գեղարքունիքի մարզում և դրանց ձևավորումը բնորոշ չէ ՀՀ մյուս լեռնային ու բարձր լեռնային շրջաններին:

Աղյուսակ 7

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի և բնակչության թվի շարժընթացն ըստ բարձրության գոտիների (1988–2016 թթ.) [6, 8–10]

Բարձրության գոտիներ, մ	1988 թ.		2001 թ.		2011 թ.		2016 թ.	
	ա՝	բ՝	ա	բ	ա	բ	ա	բ
մինչև 1800	111	101456	110	107138	110	100053	108	108642
1801–2000	143	177248	142	179960	142	184549	142	195801
2000-ից բարձր	99	80632	95	62546	95	59629	95	68791
	353	359336	347	349644	347	344231	345	373234

* ա՝ բնակավայրերի թիվը; բ՝ բնակիչների թիվը:

ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում բացի 1801–2000 մ բարձրության գոտու, մյուս երկու գոտիներում 1988–2011 թթ.-ին տեղի է ունեցել գյուղական բնակչության բացարձակ թվի նվազում: 2000 մ-ից բարձր գոտում այն կազմել է ավելի քան 21 հազ. կամ 26,0%: Եթե 1988 թ.-ին ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների բնակչության 22,4%-ը ապրում էր 2000 մ-ից բարձր տարածքներում, ապա 2011 թ.-ին՝ 17,3%-ը: Զննարկվող ժամանակաշրջանում այս գոտում վերացել են շուրջ 4 գյուղ, իսկ գյուղերի միջին մարդաքանակը 1988 թ.-նի համեմատ նվազել է 186-ով (814-ից՝ 628 մարդ) (աղյ. 7): Դա նշանակում է, որ բարձր լեռնային գոտու գյուղերը ժողովրդագրական և սոցիալ-տնտեսական զարգացման առումով դարձել են ավելի խոցելի, քանի որ բնակավայրերի մարդաքանակի նվազումը դժվարացնում է դրանցում սոցիալ-տնտեսական տարաբնույթ ծրագրերի իրականացումը և խոչընդոտում է բնակավայրերի առաջընթացին:

Այսպիսով, ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում վերջին շուրջ երեք տասնամյակում տեղի ունեցած տարաբնակեցման շարժընթացի վերլուծության արդյունքների ամփոփումը և ընդհանրացումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ.

1) 1988–2016 թթ. նշված տարածքներում տեղի է ունեցել բնակչության թվաքանակի կայուն կերպով նվազում: Բացառությամբ Արագածոտնի և Արարատի, ՀՀ մնացած բոլոր մարզերում նշված ժամանակահատվածում տեղի է ունեցել բնակչության թվի նվազում;

2) բնակչության թվաքանակի նվազումն առավել մեծ տեմպերով տեղի է ունեցել քաղաքային բնակչության շրջանում: Բացարձակ թվով այն առավել բարձր չափով նվազել է Գեղարքունիքի և Կոտայքի մարզերում, իսկ տոկոսային մեծությամբ՝ Վայոց ձորում;

3) թեև Արագածոտնի, Արարատի և Կոտայքի մարզերում տեղի է ունեցել գյուղական բնակչության թվաքանակի որոշակի աճ, այդուհանդերձ ՀՀ մասշտաբով դիտվել է այդ տարածքների գյուղական բնակչության թվի կայուն կերպով նվազում: Առավել նկատելի է Վայոց ձորի մարզի գյուղական բնակչության թվի նվազումը շուրջ 40%-ով;

4) տեղի է ունեցել մանր, փոքր, միջին և մեծ գյուղերի միջին մարդաքանակի նվազման գործընթաց, որը մինչև 2000 մարդ ունեցող գյուղերի համար միջին հաշվով կազմել է մոտ 100 մարդ: Առավել մտահոգիչ է մանր (մինչև 200 մարդ) գյուղերի միջին մարդաքանակի նվազման գործընթացը, որը կարող է պատճառ դառնալ այդպիսի գյուղերի աստիճանական բնագրկման և վերացման;

5) ավելացել է գերխոշոր (5000 մարդուց ավելի) գյուղերի թիվը և դրանց բնակչության մասնաբաժինը ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների գյուղական բնակչության մեջ, որի հետևանքով մեծացել է բնակչության բաշխման տարբերությունն ըստ գյուղական բնակավայրերի մարդաքանակի տարբեր խմբերի միջև:

6) բացի 1801–2000 մ բարձրության գոտու, լեռնային և բարձր լեռնային մնացած երկու գոտիներում (1600–1800 և 2000 մ-ից բարձր) տեղի է ունեցել գյուղական բնակչության բացարձակ թվի նվազում: Առավել նկատելի է 2000 մ-ից բարձր գոտու գյուղական բնակչության թվաքանակի նվազումը, որը 1988–2011 թթ. կազմել է ավելի քան 21 հզ. մարդ: Վերջինիս հետևանքով 186-ով նվազել է այդ գոտու գյուղերի միջին մարդաքանակը, որը խոչընդոտում է բնակավայրերում տարաբնույթ սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրականացմանը:

7) տարաբնակեցման շարժընթացի վերը նշված միտումների պահպանումը և հետագա խորացումը կարող են հանգեցնել ՀՀ լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում ժողովրդագրական առումով անկայուն մանր ու փոքր բնակավայրերի բնագրկման և աստիճանական վերացման, որը կնվազեցնի նշված տարածքների բնակեցման արեալը, տարածքային և գյուղատնտեսական ռեսուրսների օգտագործման հնարավորությունները:

8) ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման առաջնահերթ խնդիրներից մեկը պետք է դառնա լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում նպատակային տարածաշրջանային քաղաքականության իրականացումը, որը կնպաստի նշված տարածքների ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավմանը, տարածքային, ագրոկլիմայական, ռեկրեացիոն և այլ ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործմանը, տարաբնակեցման համակարգի զարգացմանը, բնակավայրերի ամրապնդմանն ու առաջընթացին:

Ստացվել է՝ 11.05.2017

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Авакян Г.Е.** Люди и горы (история, теория, практика) М.: Мысль, 1989, 230 с.
2. European Charter of Mountain Regions, Council of Europe, CONF/CHAM (1994) 15, Art. 2.
3. **Баденков Ю.П.** Устойчивое развитие горных территорий. // Изв. РАН. Серия географическая, 1998, № 6, с. 7–21.
4. **Авакян Г.Е.** Экономико-географические проблемы использования горных территорий. // Проблемы социально-экономического развития горных районов. Ер.: Луйс, 1985.
5. ՀՀ կառավարության որոշումը բնակավայրերն ըստ բարձունքային միջերի դասակարգելու մասին, 27.11.1998, № 756:
6. ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով: Եր., 2016:
7. **Подосян А.А., Потосян В.А.** Сельская местность как предпосылка эффективного использования территорий горных регионов (на примере Республики Армения). Географические исследования молодых ученых в регионах Азии. Барнаул, 2016.
8. **Պոտոսյան Ա.** Հայաստանի Հանրապետության գյուղական բնակչությունը և բնակավայրերը: Եր., 2013:
9. Հայաստանի Հանրապետության 2001 թ. մարդահամարի արդյունքները (ՀՀ ցուցանիշներով): Եր., 2003, 542 էջ:
10. ՀՀ առկա և մշտական բնակչության բաշխումն ըստ վարչատարածքային միավորների և սեռի (մարդահամար 2011 թ.):
www.armstat.am

В. А. ПОТОСЯН

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ И ПРОБЛЕМЫ РАССЕЛЕНИЯ В ГОРНЫХ И
ВЫСОКОГОРНЫХ РАЙОНАХ РА

Резюме

В статье на основании анализа и обобщения фактического и статистического материала представлены тенденции динамики расселения на территории РА за последние три десятилетия, а также выявлены возникшие в результате этого процесса проблемы. Исследование проведено относительно закономерностей размещения постоянного и наличного городского и сельского населений, людности сельских поселений, а также размещения населения по высотным поясам.

V. A. POTOSYAN

THE CURRENT PROBLEMS AND SETTLEMENT DYNAMICS ANALYSIS
IN RA MOUNTAINOUS AND HIGH MOUNTAINOUS AREAS

Summary

Settlement dynamics tendencies during last three decades in RA mountainous and high mountainous areas were given based on the analysis and generalization of factual and statistical data. The problems connected with them have been revealed in the article. The research was done on the basis of permanent and current, rural and urban population, rural settlements population number, as well as population distribution by elevation zones.